

Det självkoloniserande Ryssland

(del 2/2)

Kolonialism förutsätter alltid ideologiska föreställningar och motiveringar för ockupation och tvångsbeskattning.

Putins administration slingrar sig för att fabulera fram en nationell statsideologi som motiv för tvånget. Man blandar ihop ingredienser som tendentiöst plockas ur det ryska enväldets historia.

Det hela bygger på rättfärdigandet och försvaret av staten. I Ryssland har kolonialismen alltid baserats på statens prioritet. Statens överhöghet är en följd av den inre koloniseringens logik. Filosofen Nikolaj Berdjajev skrev om ”statens ständiga tillväxt”, som var resultatet av härskarnas behov att kontrollera inte bara Rysslands regioner utan också dess folk.

Silovikerna och patrioterna kallar sig *gosudarstvennik* (från *Государство*, ry. stat), det vill säga statslojalister. I denna tankevärld idealiseras Rysslands historiska stat, som individen underkastar sig likt en skruv eller mutter.

På uppdrag av Putins administration har den statliga ”idé om Ryssland” offentliggjorts i två nya läroböcker för universitetet med titeln ”Den ryska statens grunder”. Projektet leds av spinndoktorn Andrej Polosin, som har fått i uppdrag av Kreml att skola upp ryska studerande till en patriotisk intelligencia.

Statslojaliteten som säkerställer silovikernas kontroll behandlas i pseudohistoriska läroböcker. Kontrollen av medborgarnas tankar bygger på samma mekanism som Stalins legendariska *SUKP(b):s historia: kortfattad kurs* (1939), ”Maos lilla röda” (1967) eller Sovjettidens universitetskurs om ”vetenskaplig kommunism”.

Putinismens historiska politik bygger på censurerade minnesbilder och ett avsiktligt försum-

mande av de mörkaste kapitlen i rysk nationell historia, konstaterar journalisten Andrej Kolesjnikov (f. 1965). Den nya officiella ideologin är ett eklektiskt och osammanhängande virrvarr av nationalism och imperialism.

Fakta manipuleras utan betänkligheter. Rurik var en hedning, men vid behov blir han kristen. Om så behövs hittas hans dopklänning på Nauruöarna. Exemplet är påhittat, men i sin absurditet helt i linje med den ryska pressens påhittighet.

I Mordvinien går tiden med rasande fart. Där firades år 1988 femhundraårsdagen av landets frivilliga anslutning till Ryssland. Tjugo år senare celebrerades redan tusenårsdagen av den harmoniska unionen mellan Mordvinien och Ryssland.

I Putins historia inympas inslag av stalinism och modern nationalism i ortodoxin. En hybridiserad totalitarism legitimeras av en förvirrad fantasi om rysk särart och dristigt statsmannaskap. Denna ideologiska konstruktion bygger på motståndet mot Väst och upplysning och tilltalar fundamentalistiska ”traditionella andliga och moraliska värderingar”.

En helig treenighet

En giltig formel för dagens ryska statsmakt är statsideologins ”heliga treenighet” som greve Uvarov formulerade i sin promemoria till Nikolaj I år 1833, det vill säga ”Ortodoxi (*православие*, *pravoslavie*), envælde och nationalitet (*народность*, *narodnost*)”, som kopplade samman religion och politiskt system. *Pravoslavie* (ry. och kyrkosl.) och ortodoxi (grek. *ορθοδοξία*) betyder renlärighet – och därmed är ju Väst kätterskt, irrlärgt.

Narodnost kommer från ordet *narod*, nation, och

betyder nationalitet och nationellt särdrag. Tanken här är att enväldet utkristalliserar det ryska folkets heligaste och yppersta historiska strävanden och ideal. Mellan härskaren och folket tillåts inget parlament, ingen fri press eller annan västerländsk dekadens.

I denna slavofila representation är folket i själva verket ett storryskt ortodoxt folk.

Den slavofila ideologin och demokratin är varandras fundamentala motsatser, säger filosofen Aleksandr Janov. Politiken är inte något för folket, utan makten tillhör uteslutande den enväldige härskaren. Folket får nöja sig med att ödmjukt iaktta religiös moral. Politiskt gnabb och intressegruppers själviska käbbel tillåts inte förstöra denna harmoniska lydnad. Politisk opposition jämföras med statsförräderi.

De tidiga slavofilerna var försvarare av den lilla människan och kritiker av korruperad makt, men enligt Janov förvandlades rörelsen snart till en maktens medhjälpare. Solzjenitsyns utveckling är ett talande exempel på detta. På så sätt blir slavofilin en krigisk och expansiv kraft som hotar Europa och friheten.

De ortodoxa slavofilerna varnar för den omoraliska materialismens och liberalismens hegemoni, som främjar alla dödssynder och hotar hela världen om ingen moralisk kraft stoppar den.

Märkligt nog kan en sådan kraft bara hittas i Ryssland. Paradoxalt nog räddades Ryssland från den själsförgiftande materialismen av en kommunistisk regim, som visserligen förlorade i konkurrensen mellan systemen mot den demokratiska marknadsekonomin på grund av den usla nivån på konsumtionsvaror. ”Endast ett sovjetssystem som omfattar rysk ortodoxi [...] kommer att kunna sätta igång en stor förändring i världen”, profeterade Gennadij Sjimanov redan under Sovjettiden, till synes varslande om ett förestående byte av den imperialistiska masken.

Andrej Kolesjnikov säger att den Putinska ideologin inympar Uvarovs tanke i slavofil filosofi, stalinistisk imperialistisk ideologi och eklektiska idéer som härrör från rysk 1960- och 1970-talsnationalism. Redan då verkade inom SUKP och KGB ett ”ryskt parti” som understödde så kallade patriotiska dissidenter, såsom matematikern Igor Sjafarevitj.

Nu talar man redan om ett särskilt ”ryskt DNA”, på vilket den ryska särarten och den särskilda vägen är baserad. På så sätt söker ideologin stöd från etnonationalismen.

Den ryska messianismen befästs också i begreppet ”Det tredje Rom”. På 1520-talet skrev munken Filofej att ledningen inom kristendomen hade flyttat från Rom till Bysans och därifrån till Moskva. Efter Bysans fall leder den store fromme ryske tsaren den enda apostoliska kyrkan och är ensam härskare över de kristna.

Begreppet universalmonarki föddes i Rom. Vid Roms fall flyttade kejsardömet till Bysans, det andra Rom. Dess stora innovation var statsreligionen och den av kejsaren avhängiga statskyrkan.

Då Bysans och Väst ingick en union under konciliet i Florens 1439 blev den grekisk-ortodoxa trons renhet ifrågasatt i Ryssland. Den enda ortodoxa staten, Ryssland, såg sig nu som den rena trons beskyddare. Ivan den förskräcklige antog titeln tsar, det vill säga kejsare (caesar). Som sin symbol valde Ryssland Bysans vapen, den dubbelhövdade örnen.

Moskoviet antog entusiastiskt en maktkonstellation där kyrka och stat utgjorde en enhet, liksom i sin förebild Bysans. Den ortodoxa kyrkan hade redan i århundraden varit en betydande politisk faktor.

I Västeuropa började däremot element av pluralism förekomma, emedan den politiska makten ofta var skild från kyrkans ideologiska ledarskap.

Tesen om det tredje Rom kulminerade i tron på det ortodoxa Ryssland som en utvald nation med ett världshistoriskt heligt uppdrag. Denna ställning som ortodoxins försvarare, messianismen, påverkade senare slavofilernas och panslavisternas ideologi. Den användes för att rättfärdiga Rysslands imperialistiska planer på Balkan och i Bosporen. Bysans var målet för Katarinas ”grekiska plan”, erövringen av Konstantinopel.

Efterblivenhet

Man kan dock inte låta bli att märka den nedåtgående trenden i ”de trenne Rom”.

Caesarnas och imperiebyggarnas Rom styrde hela Medelhavsområdet. Rom bestämde lagen för nästan hela den av dem kända civilisationen och tvångsbeskattade den.

Det ryska/sovjetiska imperiets expansion 1300–1945

Wiki Commons / Pacharus CC BY-SA 4.0; modifierad av Nya Argus

Bysans var bara en av sin tids stormakter. Renlärigheten som statsideologi kunde inte rädda den från fall.

Moskoviet i sin tur släpade permanent efter de mer progressiva länderna. Under sina glansdagar, om sådana fanns, försökte Sovjetunionen efterleva Moskviets messianska idé. Men inne i sin bubbla kan autokraterna i Moskva fortsätta att fantisera om sitt profetiska uppdrag i kampen mot ondskan, och att de ensamma försvarar den rätta tron och livsstilen.

Ortodoxa kretsar i Ryssland hävdar i dag att Bysans förstördes för att det hade ingått en allians med det kätterska Väst. Det var därför Gud straffade Bysans. I samma kretsar hävdas vidare att den ryska kyrkan representerar en renare och sannare ortodoxi än de andra. Håller rysk ortodoxi de facto på att bli en etnisk religion?

”Det tredje Rom” var framför allt ett politiskt begrepp, endast ytligt sett teologiskt och kristet. Filosofen Nikolaj Berdjajev skrev att den ideologiska uppfattningen om Moskva som det tredje Rom enbart stärkte Moskvastaten och enväldet, inte kyrkan och det andliga livet.

Filosofen Gustav Sjpet konstaterade att andligheten dog ut under kyrkans förstäljande. På så sätt gick den ryska kristendomen miste om klassisk tradition och kulturellt arv.

Trivial och emotionell

Putin hänvisar ofta till historien. Jag skulle dock inte kalla honom historiskt medveten – hans argumentation är så trivial, genomskinlig och beräknande. I sitt förhållande till Ukraina är han okontrollerat emotionell. Enligt uppgift sitter han halvsovande

på regeringssammanträden när det talas om gratis skolmat för barn och matpaket för pensionärer. Men när det blir tal om Ukraina vaknar han – hans ögon lyser, han tänder till och blir rentav upphetsad.

Polens före detta president, Aleksander Kwaśniewski, diskuterade ofta med Putin, som gjorde det klart att hans tre historiska ideal är Peter den store, Katarina den stora och Stalin. För den sistnämnde använde Putin alltid demonstrativt det respektfulla namnet Iosif Vissarionovitj.

Dessa Putins ”tre stora” har ansetts vara kraftfulla förnyare eller åtminstone reformatorer. Deras förnyande begränsade sig dock till så kallad defensiv eller förebyggande modernisering, ett omfattande av västerländsk vetenskap och teknik, så att det efterblivna Ryssland kunde svara på hotet från Väst. Denna partiella förnyelse sträckte sig enbart till tekniska och administrativa förbättringar, men höll fast vid den despotiska kärnan.

Oswald Spengler betonade Rysslands oföränderlighet. Sovjetlandet var enligt honom en version av det gamla imperiet. Han använde termen *pseudo-metamorfos*: en civilisation kan anta de yttre formerna av en starkare och mer avancerad civilisation, men dess innehåll förblir oförändrad. Enligt honom anammade Peter den store västerländsk teknik, men det bysantinska Moskoviet och den mongoliska despotismen i landets kärna förblev intakta.

Enligt Spengler införde Stalin en kuliss av marxistisk terminologi och västerländsk materialism, men landet förblev ändå väsentligen en österländsk tyranni. Som mäktigast täckte Sovjetunionens inflytandesfär samma områden som Djingis khans mongolimperium.

Putin representerar personcentrerad totalitarism, det vill säga allt beror på honom och hans nycker – ”staten, det är jag”.

I verket *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century* (2022) hävdar författarna Sergej Gurjev och Daniel Treisman att den totalitarism som sprider sig i den moderna världen håller på att ändra form, agera listigare och effektivare samt mer undagömt och mindre våldsamt.

Diktatorer som Stalin och Hitler härskade genom terror och en allomfattande ideologi. De moderna PR-diktatorerna (”*spin dictators*”) imiterar demokrati, tolererar en svag opposition, organiserar val,

tillåter fri rörlighet för människor och varor. Putin säkrar sin popularitet genom trollfabriker, statskontrollerade medier och sociala medier. Han gör sig populär, om också med våld.

I och med kriget i Ukraina har Putin dock gått över till ren fascism – att härska genom skräck och krigsideologi.

Putin utger sig för att fullfölja de stora autokraterna Peters, Katarinas och Iosif Vissarionovitjs verk. Men trots storslagna planer och ståtliga gipsbyster på skåpet har Putin inte lyckats modernisera landet ens i ringa mån. Alla administrativa reformer har slagit slint, och förbättringen av industri och high-tech har förblivit tomt prat. Endast Peter den stores fras om att ”återta förfädernas ryska länder och stärka dem” har fått honom att vidta verkliga åtgärder.

’Mankurt’ och dekolonisering

Rysslands offensiva politik har satt tankens kontinentalplattor i rörelse. Den ryska världens masker har fallit och dess kalla ansikte har blottats. Senast från och med den 24 februari 2022 har en livlig postkolonial diskussion väckts överallt i den ryska omvärlden.

I Centralasien har man länge levat i skuggan av Ryssland. Attacken mot Ukraina har fått en ung generation att diskutera dekolonialisering även där.

Redan 2009, då jag frågade en kazakisk författare om Rysslands attack mot Georgien, sa han: ”Vi väntar bara på att Ryssland ska göra detsamma mot oss”.

I kulturella möten har missnöjet hos de mindre nationernas författare med ryssarnas omedvetna arrogans och självcentrering pyrt under ytan. När ukrainska författare anlände till Moskva på litteraturdagar i mitten av 1990-talet påpekade ryska kollegor gång på gång att de slösade tid på att skriva på dialekt, föråldrad och ”förvrängd” ryska. Det ukrainska språket kallades ”regional ryska”, med andra ord en dialekt.

Intresset för nationell kultur och språk, och samtidigt för internationella kontakter, ökar hela tiden, särskilt i Kazakstan. Ungdomsrörelsen Oyan, Qazaqstan (”Vakna upp, Kazakstan”) uppmanar till att främja modersmålet framför ryskan.

Ungdomen strävar efter globala kontakter, förbi storebror. Aktivisten och språkvetaren Ajnasj Mustojapova säger att kazakerna görs politiskt och ekonomiskt beroende av metropolen. Kolonialismens verkliga upplösning och avveckling kommer inte förrän en dekolonialisering av tänkandet genomförs.

Den feministiska tänkaren och författaren Madina Tlostanova, som verkar som professor vid Linköpings universitet och själv har bakgrund i den tjeckoslovakisk-uzbekisk diasporan, har studerat erfarenheterna av olika kolonier och det sovjetiska imperiet och dess komplexa kulturella processer.

Tlostanova framlägger i sin bok *Postcolonialism and Postsocialism in Fiction and Art: Resistance and Re-existence* (2017) många konkreta exempel på motstånd och återupplivande av den koloniserade i litteratur och kultur i länder kring Kaukasus och Centralasien. I ett föredrag med rubriken ”(De)coloniality of Memory” (2022) konstaterar hon att kolonialiseringen av minnet är ett av modernitetens kraftfulla och till sin natur våldsamma verktyg, som undertrycker personliga minnesformer och utesluter alla andra sätt att minnas, samt effektivt kontrollerar människor genom att påtvinga dem kollektiva minnesmodeller och historiska berättelser. För detta använder hon termen zombifiering.

Tlostanova nämner också begreppet *mankurt*, som den kirgiziska författaren Tjingiz Ajtmatov (1928–2008) introducerade i boken *Och dagen varar längre än ett sekel* (1981, sv. 1982) som en ursprunglig bild av den postkoloniala upplevelsen. *Mankurt* är en person vars minne har utplånats genom en viss form av tortyr och på så sätt har blivit sin herres viljelösa slav. Detta begrepp beskrev de koloniserade folkens öde i det sovjetiska systemet – de förvandlades till det sovjetiska systemets muttrar och bultar genom att deras historiska minne raderades.

Idag är *mankurt* ett helt vanligt ord i Kirgizistan. Ajtmatov hävdade att *mankurt* var en gammal kirgizisk legend, men i själva verket uppfann författaren ordet själv.

Samhällen som har förlamande erfarenheter av politiskt och existentiellt repressiva regimer, sådana som apartheid och sovjetisk diktatur, möter sitt be-

hov av att ombilda och omstöpa sin värld i en process av ”att åter vara”. De postsovjetiska striderna mot minnets (de)kolonialisering är ett intressant exempel på en sådan position.

Poeten Hamdam Zakirov konstaterar att det ryska språket inte är den ”stora ryska litteraturens” ensamrätt. Han startade en diskussion om ”icke-rysk” poesi skriven på ryska utifrån ett dekolonialistiskt perspektiv.

Zakirov sammanställer en översättningsantologi av den rysktalande diasporans poesi, som speglar uppbrottet från det koloniala beroendet. Antologins skapare utvecklar sin produktion och söker influenser från ett brett spektrum av etniska, språkliga, kulturella och historiska miljöer.

Bland deltagarna i projektet finns icke-ryska poeter från Uzbekistan, Kazakstan, Turkmenistan, Azerbajdzjan, Ukraina, Lettland och Estland. Författarna föddes, har levat eller lever fortfarande i de nu självständiga republikerna som bröt sig loss från Sovjetunionen. Ingen av dem anser sig vara rysk till sin identitet. Deras språk, ryska, är bara ett uttrycksmedel, inte en identitet. Deras poesi skiljer sig eller tar medvetet avstånd från den ryska traditionen och den ryska världen. Zakirov, som numera lever i Helsingfors, konstaterar att diasporapoesi grundar sig på multikulturalism och multietnicitet framförd på ryska.

Den ryska världens hegemoni vacklar redan. Det dekolonialiserande perspektivet kommer att kraftigt förnya och modernisera kulturen och det sociala livet, inte bara i de forna sovjetrepublikerna utan även i Ryssland.

JUKKA MALLINEN

ÖVERSÄTTNING: JOHAN C-E STÉN

Essäns första del publicerades i *Nya Argus* nummer 3–4/2024.